

„Eloltották az oltóanyagot”

Dr. Ludányi Zsófia

Eszterházy Károly Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger

Nyelvtudományi Intézet, Budapest

A járványhelyzetnek a nyelvhasználatra gyakorolt hatása egyre több nyelvészeti kutatásnak képezi tárgyát, ezeket összefoglaló néven *virolingvisztikának*, *virusnyelvészetnek* nevezzük (Istók-Lőrincz 2020). Az Amega 2021. februári számának nyelvi rovata többek között az *oltakozik* igével foglalkozott. Most az *olt* igének egy másik, igekötős származékát vizsgáljuk meg.

Egy levélíró azzal az észrevétellel fordult a Nyelvtudományi Intézet nyelvi tanácsadó szolgálatához (tanacs@nytud.hu), hogy a koronavírus-járványról szóló híradásokban gyakran hallja, olvassa a következőt: *eloltották az összes vakcinát*. „Miért, égett?” – tette hozzá ironikusan a levélíró, kérve a nyelvi közönségszolgálat állásfoglalását erről az újszerű nyelvi formáról. Kérését ezúton is teljesítjük.

Valóban megerősítjük, hogy mostanában sokszor találkozhatunk ezzel a kifejezéssel az operatív törzs tájékoztatásában. Miről is van szó tulajdonképpen? Az *olt* 'embert vagy állatot a testébe juttatott oltóanyaggal valamilyen betegség ellen immunissá tesz' jelentésű igéhez az *el* igekötő kapcsolódott, az így létrejött *elolt* ige jelentése pedig: 'elhasználták

a rendelkezésre álló oltóanyagot, elfogyott a vakcinamennyiség'.

Hogy valóban ún. neologizmusról, azaz újszerű nyelvi formáról van szó, mi sem bizonyítja jobban, mint ha megvizsgáljuk a több mint egymilliárd szövegszóból álló mai magyar nyelvi reprezentatív adatbázist, a Magyar Nemzeti Szövegtárat (Oravecz-Váradai-Sass 2014). Ha lekérdezzük az *elolt* igével alkotott kollokációkat (vagyis azokat a szókapcsolatokat, amelyek két vagy több szava általában együtt fordul elő), azt látjuk, hogy a leggyakrabban a *tüzet*, a *lángokat*, a *villanyt*, illetve a *lámpát* szokták *eloltani* az emberek. A kevésbé gyakori, alkalmilag használt, egyszeri előfordulások között sem szerepelt a *vakcina* és az *oltóanyag* szó. Hasonló eredményt ad a magyar igék bővítményszerkezetét vizsgáló eszköz, a Mazsola (Sass 2018), ha lekérdezzük azt, hogy az *elolt* ige tőhöz mely tárgyesetű főnevek kapcsolódnak a leggyakrabban. Az eredmények alapján tipikusan a *tüzet*, a *villanyt*, a *lámpát* és a *lángot* oltják el a legtöbbször, de kisebb mennyiségben megjelenik az *erdőtűz*, a *cigaretta*, a *gyertya* és a *parázs* is.

Megvizsgálva a Nyelvtudományi Intézetben folyamatosan készülő Nagyszótár (NSzt.)

online adatbázisát, az *elolt* igére az alábbi jelentéseket kapjuk:

1. (tüzet, lángot arra alkalmas anyag(gal, ill. eszközzel, módszerrel vki)) az égés folyamatát megszakítva megszüntet

1a. (annak kifejezésére, hogy ilyen módon vminek az égését v. izzását megszünteti vki v. vmi)

1b. (tárgy nélkül is) (kül. elektromos árammal v. gázzal működő (világító)készüléket) az arra való kapcsoló, szabályozó segítségével elzár

1c. (fényt, világosságot) (ilyen módon) megszüntet

2. (kissé rég) (életteni jelenséget, folyamatot) csillapít, mérsékel v. megszüntet vmi(vel vki)

2a. (régies v. nyelvjárási) elpusztít vmi, ill. megöl vki vkit

2b. (választékos) (társadalmi folyamatot, jelenséget) meggátol, ill. felszámol, véget vet neki

3. (átv is) (szükségletet, hiány(érzete)t) kielégítve megszüntet vmi(vel vki)

3a. (érzelmet, érzést, indulatot stb.) bizonyos időre közömbösít, ill. megszüntet, elnyom vki(ben vmi)

Létezik azonban egy másik, ezzel alakilag megegyező, kissé régies stílusértékű *elolt* szócikk is a szótárban, amely pedig azt jelenti, hogy '(más növényről vett hajtást) nemesítés céljával vmely növény ágába, vesszőjébe illeszt'. Ebben a jelentésben használta például Jókai Mór az *elolt* igét 1887-ben: „Itt van egy szép nagy cseresznyefa, a legjobb fekete ropogós »ökörsem«. Ennek a két ágát ketten **ojtottuk el**, régimódi »hasításba« a Károly bátyámmal.” Ez a jelentés már közelebb áll az *elolt* kérdéses jelentéséhez, legalábbis abból a szempontból, hogy lényegében valaminek a befecskendezéséről van szó.

Az értelmező típusú szótárak az azonos alakú (homonim) szavakat külön szócikkekben dolgozzák fel, valamilyen számjelzéssel (pl. a Nagyszótár a jobb felső indexbe tett számmal) megkülönböztetve őket egymástól. Látszik a szótárakból, hogy az *olt* ige esetén is homonímiáról van szó: az egyik *olt* jelentése az, amikor például tüzet, ill. átvitt értelemben például

szomjúságot oltunk, és a másik jelentés vonatkozik az oltóanyaggal való beoltásra, például a növény-nemesítésben vagy az egészségügyben.

Esetünkben tehát a 2. számú *olt* igének a származékáról van szó, amelyhez az *el* igekötő kapcsolódott. Ami az igekötők jelentésmódosító szerepét illeti, a nyelvészeti szakirodalomban konszenzus van arról, hogy az *el* mint az egyik legrégebbi igekötő rendelkezik a legösszetettebb jelentésszerkezettel. A jelentések közül legrégebbi az irányjelölés, de az idők során újabb, a nyelvészeti szakirodalomban aspektus- és akcióminőség-képzőnek nevezett funkcióval gazdagodott. (Ezek a nyelvészeti szakkifejezések az igével jelölt cselekvés, folyamat vagy történés belső időszerkezetére, illetve lefolyásának a módjára utalnak, például tartós vagy pillanatnyi; folyamatos vagy befejezett esemény.) Hogy mik ezek a régi-új funkciók, azokról részletes áttekintést nyújt Kalla Viktóriának az *el* igekötő jelentésváltozásairól írott dolgozata (2013), ennek alapján foglalom össze nagyvonalakban az *el* igekötő jelentéseit. A részletes kategorizáció, az egyes alcsoportok ismertetésétől itt most eltekintek, és csak az egyes főbb kategóriákat sorolom fel:

Térbeli eltávolodásra utaló igék: *elmegy hazulról, elzarándokol valahová, elad valamit valakinek*.

Állapotváltozást kifejezős igék (köztük sok befejezettséget is jelöl): *elcsemegézik valaki valamit, elcsavarog valaki valamit* (pl. az időt); *elbeszél valaki valamit, elkényeztet valaki valakit*, ide sorolhatók a 'valaki elront valamit' típusú igék is: *elügyetlenkedik, eltol, elsóz* stb.

Folyamatos aspektusú *el* igekötős igék: *elácsorog, elálldogál, eltársalog valaki valaméddig*.

Szokásosságot, rendszerességet vagy valaminek a lehetőségét kifejező igék: *valaki eléldegél valamiből, valaki eljár valahová* stb.

Az egyes típusokat felsorolva most már láthatjuk, hogy az *elolt* szónak a vizsgált jelentése abba a csoportba illik bele, amelyek állapotváltozást fejeznek ki, mégpedig az állapotváltozásnak azt a fajtáját, amikor valamely tevékenység eszköze elfogy: *valaki elvarrja a cérnát*,

elfaragja a ceruzát, elsütötte az összes lisztjét, elhasznál, elpazarol valamit.

Mindebből látszik, hogy az *eloltja a vakcinát* teljesen szabályos, a magyar nyelv rendszerébe illeszkedő szerkezet. Mégis furcsának érezzük, mégpedig azért, mert alakilag egybeesik a 'tüzet megszüntet, élettani jelenséget csillapít' jelentésű *elolt* igével.

Hogy az orvosi szaknyelvben mennyire használatos, elterjedt ez a szerkezet, arról – meglévő orvosi nyelvi reprezentatív korpusz (vö. Kuna 2016) hiányában – nem tudunk állást foglalni. Az Orvosi helyesírási szótárban (Fábián–Magasi [szerk.] 1992) mindenesetre nem található meg az *elolt* ige. Az eddigi adatok alapján ez a kifejezés leginkább orvosi szlengnek (a gyakorlati szakmai nyelvhasználatban előforduló, kissé kötetlenebb stílusértékű formának) tűnik, de az is előfordulhat, hogy a tudományos/elméleti szaknyelvben is használatos. Hogy valóban így van-e, arról nyilatkozzanak az orvosi szakma képviselői: visszajelzéseiket előre is köszönettel fogadjuk. ■

IRODALOM

1. Fábián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár. Budapest.
2. Istók Béla – Lőrincz Gábor 2020. A virolingvisztika részterületei. In: Simon Szabolcs (ed.): 12th International Conference of J. Selye University. Language and Literacy Section. Conference Proceedings. J. Selye University. Komárno. 83-92.
3. Kalla Viktória. Az el igekötő jelentésváltozásai. In: Gellérfi Gergő – Hajdú Attila (szerk.): Eötvözet. Az Eötvös József Collegium és az Eötvös Loránd Kollégium II. közös bölcsészkonferenciáján elhangzott előadások (Szeged, Eötvös Loránd Kollégium, 2013. május 10.) Szeged. 46-59.
4. Kuna Ágnes. A Magyar Orvosi Nyelv Korpusza. *Magyar Orvosi Nyelv* 2016; 2: 27-31.
5. NSZt. = Ittzés Nóra (főszerk.) 2006–2018. A magyar nyelv nagyszótára I–VII. Akadémiai Kiadó. Budapest. Online keresőfelület: <http://nagyszotar.nytud.hu> (2021. 02. 16.)
6. Oravecz Csaba – Váradi Tamás – Sass Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry et al. (eds.): Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014). Reykjavik. ELRA. 1719–1723. Online keresőfelület: <http://clara.nytud.hu/mnsz2-dev> (2021. 02. 16.)
7. Sass Bálint 2018. Mazsola – mindenkinek. In: Vincze Veronika (szerk.): XIV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. SZTE. Szeged. 16-24. Online keresőfelület: <http://corpus.nytud.hu/mazsola> (2021. 02. 16.)